

Секція А4.11 – Середня освіта (фізична культура)	
УДК 796.1.091	
Дата першого надходження статті до видання	2026-03-01
Дата прийняття статті до друку після рецензування	2026-03-15
Дата публікації/оприлюднення	2026-03-20

Особливості становлення та розвитку гімнастики, спортивних ігор та «сокільського руху» в Кременчуці в період середини ХІХ–початку ХХ століття

Ширай Вікторія

завідувачка науково-дослідного відділу,
КЗК «Кременчуцький краєзнавчий музей», м. Кременчук, Україна
E-mail: shikaterina@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2886-2273>

Лошицька Тамара

кандидатка наук з фізичного виховання і спорту,
доцентка кафедри здоров'я людини та фізичної культури,
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна
E-mail: tamara.loshytskaya@gmail.com
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-2361-3307>

Хоменко Ірина

Кандидатка педагогічних наук, доцентка,
Доцентка кафедри теорії та методики фізичного виховання
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси,
Україна
E-mail: irina_stembler@ukr.net
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-1330-3604>

Сорокіна Світлана

старша викладачка кафедри здоров'я людини та
фізичної культури, Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна
E-mail: sorokinasvitlana75@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7345-2348>

Мумро Дар'я

здобувачка 2-го курсу спеціальності А4.11 – «Середня освіта (фізична культура)»,
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-4890-6071>
E-mail: dashamumro2@gmail.com

Анотація. У поданій статті на підставі архівних матеріалів Кременчуцького міського краєзнавчого музею викладено основні етапи становлення та розвитку різних видів спорту та спортивного руху в Кременчуці із середини 19 століття до подій 1917 р.

Акцентується увага на тому, що перші види спорту локалізувались на базі навчальних закладів XIX століття.

Зазначено, що гімнастика викладалась в міських училищах з 1872 року і пройшла шлях від становлення та популярності – до заборони.

Становлення футболу починалось в технічному залізничному училищі м. Кременчука. Першу успішну команду було створено в 1912 році.

В статті розкривається шлях «сокольської гімнастики», яку Міністерство народної освіти у 1912 р. офіційно ввело до навчальних програм, а пізніше визнало такою, яка протирічить комуністичній ідеології.

7 травня 1897 р. в Кременчуці було організовано Товариство сприяння фізичному вихованню дітей, діяльність якого і наразі вважається успішною.

Аналіз ситуації та наслідків цих подій для суспільства і внесок у загальний розвиток спорту в Кременчуці і складають зміст цієї статті.

Ключові слова: фізична культура, спорт, історія, архівні документи, «сокольський рух», гімнастика, футбол, легка атлетика, українські традиції, Кременчуччина.

Peculiarities of the formation and development of gymnastics, sports games and the "Sokol movement" in Kremenchuk in the period of the mid-19th–early 20th centuries

Shyrai Viktorija

Head of the Research Department, Kremenchuk Local Lore Museum, Kremenchuk, Ukraine

E-mail: shikaterina@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2886-2273>

Loshytska Tamara

Candidate of Sciences in Physical Education and Sports,
Associate Professor of the Department of Human Health and Physical Culture,
Mykhailo Ostrohradsky National University
of Kremenchug, Ukraine

E-mail: tamara.loshytskaya@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-2361-3307>

Khomenko Iryna

Candidate of Pedagogical Sciences, (ph.D),
Docent of the Theory and Method of physical education Department
at Bohdan Khmelnytsky National university of Cherkassy, Cherkassy, Ukraine

E-mail: irina_stembler@ukr.net

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-1330-3604>

Sorokina Svitlana

Senior Lecturer, Department of Human Health and
Physical Culture, Mykhailo Ostrohradsky National University
of Kremenchug, Kremenchug, Ukraine

E-mail: sorokinasvitlana75@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7345-2348>

Mumro Darya

2nd year student of specialty A4.11 – “Secondary Education (Physical Education)”,

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradsky National University, Ukraine

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0003-4890-6071>

E-mail: dashamumro2@gmail.com

Abstract. The presented article, based on archival materials of the Kremenchuk City Museum of Local Lore, outlines the main stages of the formation and development of various sports and sports movements in Kremenchuk from the mid-19th century to the events of 1917.

The emphasis is on the fact that the first sports were localized on the basis of educational institutions of the 19th century.

It is noted that gymnastics was taught in city schools since 1872 and went from formation and popularity to prohibition.

The formation of football began in the technical railway school of Kremenchuk. The first successful team was created in 1912.

The article reveals the path of "Sokol gymnastics", which the Ministry of Public Education officially introduced into the curriculum in 1912, and later recognized as contradicting communist ideology.

On May 7, 1897, the Society for the Promotion of Physical Education of Children was organized in Kremenchuk, whose activities are still considered successful.

Analysis of the situation and the consequences of these events for society and the contribution to the overall development of sports in Kremenchuk make up the content of this article.

Keywords: physical culture, sports, history, archival documents, "Sokilsky movement", gymnastics, football, athletics, Ukrainian traditions, Kremenchuk region.

Вступ

Актуальність проблеми. Питання становлення фізичної культури і спорту в Україні усе частіше привертають увагу дослідників. Праці дослідників А. Цьося, О. Вацеби, Є. Приступи, А. Гети, С. Степанюка, Л. Кошевої розкривають зміст та виховну мету українських народних традицій у фізичному вихованні, формують новий погляд на історію фізичної культури і спорту в Україні. Головним лейтмотивом їх робіт є формування у широких верств розуміння того, що Україна має прекрасні традиції, унікальну культуру, складовою частиною якої є культура фізична.

Після аналізу наукових публікацій ми дійшли висновку, що більш розкритим і вивченим є питання історичних традицій фізичної культури в Західній частині України – на Закарпатті та Буковині. Зокрема, порівняно багато відомостей в науковій літературі і в посібниках [1, 6, 8, 9] щодо:

- історичних аспектів зародження фізичної культури в Західній Україні;
- особливостей розвитку західноукраїнського спортивно-гімнастичного руху (кінець XIX – 30-ті рр. XX століття);
- діяльності спортивних організацій «Сокіл», «Пласт», «Січ», «Луг» [9];
- розвитку окремих видів спорту в західноукраїнських спортивних товариствах/

Трохи менше інформації щодо Слобожанщини, Наддніпрянщини [2, 6, 7, 10, 12]

Історія фізичної культури на Слобожанщині (зокрема Харківщині) бере початок від козацьких традицій (XVII ст.), розвиваючись через гімнастичні товариства XIX ст. [5, 6].

Щодо розвитку фізичної культури і спорту на Полтавщині, зокрема, в Кременчуці, в період середини XIX – початку XX століття зустрічається значно менше робіт. Їх автори:

автори В. Ширай, В. Маслак, А. Гета та інші, які вказують, що цей період був дуже плідним, але маловивченим [13, 14, 15, 16].

Тому дослідження вважати актуальним та таким, демонструє регіональні та історіографічні особливості становлення фізичної культури і спорту в Кременчуці та на Полтавщині, які не вивчені раніше, але такі, що є на часі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автори усіх історичних, посібників, публікацій тощо вказують, що *спорт* виник у всьому світі наприкінці XIX – на початку XX століть [2, 5, 6, 7]. Почали розвиватися командні й одиночні види спорту: важка і легка атлетика, вело- і автогонки. Оглядність, що сприймалася нормально весь попередній час, перестала асоціюватися з красою і багатством [13].

Якщо звернутися до тезаурусу, «спорт» – слово англійське і має багато значень:

- 1) гра, забава, розвага, потіха;
- 2) жарт, насмішка, прийом;
- 3) мисливські полювання, рибна ловля, подолання перешкод верхи.

Спортом англійці називали також розвагу на вільному повітрі і все те, з чим хто-небудь грається. Спортсменами англійці називали не лише осіб, що займалися спортом, але також і тих, хто сприяв його розвитку.

За філологічним значенням і за загальноприйнятим вживанням на 1912 р. слово «спорт» визначало всякого роду ігри та вправи на відкритому повітрі для розваги і задоволення без будь-яких інших цілей і не задля змагань.

Зокрема, в усіх джерелах вказується, що *спортивно-гімнастичний рух* виник після відміни кріпосного права, в 1861 році в Одесі засновується перше *руханкове товариство*. Виникають гуртки любителів спорту в Харкові, Юзівці (Донецьк). На початок I Світової війни в Києві нараховувалося 4 студентські спортивні гуртки [4, 3].

Починають розвиватися окремі види спорту. Серед найпоширеніших – *футбол*, який одержав розповсюдження в промислових регіонах (Одещина, Донеччина), де працювало багато закордонних інженерів. Один із перших гуртків було організовано в 1897 році в Одесі.

Поширювалася традиційна для України боротьба. Її розповсюдження було пов'язане із цирковим мистецтвом (це світова тенденція). Змагання з боротьби були дуже популярними. Один із найяскравіших українських борців – Іван Піддубний, який впродовж 40 років знаходився на високих щаблях спортивної боротьби, був 6-разовим чемпіоном світу. Дуже популярним був велоспорт. Але яким чином ці явища проявлялися в Полтавській губернії описано в поодиноких роботах [13, 14, 16].

Виділення невирішеної частини проблеми. Питанням історії розвитку фізичної культури і спорту на Полтавщині, зокрема, в Кременчуці, в науковій літературі приділено менше уваги. Є чимало невідомого для полтавців про перші гімнастичні клуби, спортивні товариства, становлення окремих видів спорту, заборони та гноблення активістів, які пропагували саме українські традиції та досвід у фізичній культурі [14]. Ці питання залишаються маловивченими та слабо висвітленими для широкого кола краєзнавців та пошуковців до цього часу. Яким чином ці загальні процеси проектувалися на Полтавщину висвітлено лише в поодиноких публікаціях та в архівних документах місцевого краєзнавчого музею [13, 15].

Метою нашої роботи є висвітлення особливостей розвитку фізичної культури і спорту на Кременчуччині в період середини XIX – початку XX століття.

Об'єктом дослідження є процес становлення та етапи розвитку фізкультурно-спортивного руху в місті Кременчуці в період середини XIX – початку XX століття.

Предметом дослідження є окремі види спорту: гімнастика, легка атлетика, футбол, велоспорт, боротьба.

Завдання дослідження:

- вивчити умови та особливості появи та розвитку окремих видів спорту в Кременчуці;
- виділити особливості «сокольського» та «пластунського» руху на Полтавщині;
- ознайомитись із діяльністю і позицією уряду щодо діяльності спортивних організацій;
- описати особливості фізичного (тілесного) виховання в закладах освіти того часу;
- проаналізувати, визначити користь для сьогодення.

Методологія**Методи дослідження.**

1. Аналіз літературних джерел.
2. Аналіз архівних матеріалів.
3. Контент-аналіз, який в спектрі історичних досліджень - кількісно-якісний метод дослідження текстових масивів (документів, ЗМІ, соцмереж, відео), який полягає у систематичному підрахунку певних смислових одиниць (теми, ключові слова, імена) для об'єктивної інтерпретації змісту та виявлення прихованих тенденцій.
4. Опитування фахівців.
5. Аналіз, синтез.

Наукова новизна: у статті вперше описано започаткування гімнастичних систем у закладах освіти міста Кременчука; розкрито імена тих, хто займався цією проблемою в XIX та на початку XX ст. в Кременчуці; доповнено вже наявну в історичних джерелах інформацію про поширення, а пізніше – заборону «сокольського руху» в Кременчуці; доповнено інформацію про особливості появи окремих видів спорту в Кременчуці в XIX столітті.

Практичне значення. Наші дослідження певною мірою розв'язують невирішені завдання краєзнавства та історії свого краю і є необхідними задля формування національної самосвідомості, патріотизму та поваги до історії та традицій свого міста. Рекомендуємо результати наших досліджень до практичного використання у просвітницькій роботі вчителів та викладачів історії, краєзнавців та інших зацікавлених осіб.

Результати

За інформацією архівних матеріалів на етапі зародження спорт в житті кременчужан був способом знайомства, розваги, проведення вільного часу. Кожне змагання або командна гра були великим святом для мешканців Кременчука. У той час не грали, а «ходили гуляти в футбол», як казали кременчужани. Це можна було порівняти з гладіаторськими іграми, коли глядачі вимагали «хліба та видовищ». І спорт дійсно був *видовищним* [14].

Період започаткування фізкультури та спорту на Кременчуччині характеризується поширенням серед молоді, і локалізується на базі навчальних закладів XIX ст.

В архівних документах зазначено, що з 1872 р. в міських училищах викладалася *гімнастика*. Її проводили для гімназистів спочатку між заняттями, а потім як один з предметів. Але в 1884 р. Кременчуцька управа виступала за скасування цього предмета. Пояснювали це тим, що діти канікулярний час проводять у постійному русі, в навчальний же час щоденне ходіння з дому до школи та зі школи додому дозволяло вважати штучну гімнастику абсолютно зайвою. Та це не стало перепорою для розвитку спортивного руху нашого міста.

1 липня 1873 р. на розі Херсонської та Олександрівської вулиць в будинку № 74 було відкрито Олександрівське реальне училище, в якому навчалося 137 учнів. Наряду з іншими предметами з 1885 р. тут навчали гімнастиці, яку викладав В.Ф. Барцов [13].

А в 1890 р. в Кременчуцькій жіночій гімназії гімнастику викладала Софія Карлівна Дриженко-Аркадіна. Оцінивши необхідність заняття гімнастикою і фізкультурою взагалі, 7 травня 1897 р. в Кременчуці було організовано Товариство сприяння фізичному вихованню дітей, до якого входило до 90 осіб. Комітет складався з 15 осіб.

На початку ХХ ст. реорганізація системи освіти в державі стає нагальною потребою, у межах якої фізичне виховання молоді посідало одне з найголовніших місць. В цей час утворюється так зване гімнастичне товариство «Сокіл», яке поєднувало фізкультурно-спортивну діяльність з громадсько-просвітницькою роботою.

В 1902 р. в Кременчуцькому Олександрівському реальному училищі гімнастику викладали штабс-капітан Василь Тимофійович Григорович і поручик Адольф Йосипович Ербен. А в технічному залізничному училищі, за спогадами кременчужанина Олександра Михайловича Левди, гімнастиці та й взагалі фізичному вихованню особливої уваги не приділялося. Навчали поширеній на той час гімнастиці під музикальний супровід, яка мала назву «сокольська». Мода на цю гімнастику прийшла з Праги. На уроках користувалися турніком, жердиною, паралельними брусами. Під лічбу вголос одного з учасників робили «піраміди», спортивні фігури і т.ін.

В ті роки в губернії почав «входити у моду» футбол. Цьому виду спорту в технічному залізничному училищі вже приділялася увага, але як самодіяльності: керівництво в цю справу не втручалося. В 1912 році в закладі вже була хороша команда, яка не раз перемагала команду реального училища.

В 1912 р. Міністерство народної освіти офіційно вводить сокольську гімнастику до навчальних програм. Фізичні вправи були видовищем, показником краси, сили і грації спорту. З цього часу протягом 1909–1915 років традиційним у виховній діяльності в Кременчуці стає практика організації сокольських гімнастичних виступів на стадіонах та площах, які починалися вільними гімнастичними вправами.

В особі імператора Миколи II сокольські ідеї знайшли прихильника та захисника. Сокольський гімнастичний рух перетворився на громадську організацію, до якої долучалися різні за віком, статтю, соціальним станом верстви населення.

Метою сокольських організацій було виховувати в українській нації почуття честі шляхом поширення фізичної культури, витривалості, рухливості, дисципліни.

Сокольському руху належить значний доробок в організаційних аспектах, кадровому забезпеченні, теоретичній думці та практичній діяльності фізкультурно-спортивних організацій.

На початку ХХ ст. «соколами» культивувалися футбол, гандбол, теніс, легка атлетика, боротьба, важка атлетика, вітрильний спорт. За ініціативою Альфреда Будзиновського на території сучасної України товариство «Сокіл» поряд з гімнастикою та змаганнями розвинуло пожежну справу, мандрівництво, а також наколесництво (велосипедний спорт), з 1912 р. – вправи зі стрільби.

Організовувалися гімнастично-фехтувальні заняття. Наприклад, в Полтаві фехтуванню навчали в Петровському кадетському корпусі.

Для підвищення кваліфікації викладачів гімнастики та кадрового забезпечення галузі Міністерством народної освіти при навчальних округах організовуються короткострокові гімнастичні курси, до програми яких входили теоретичні та практичні дисципліни: анатомія, фізіологія, гігієна, педагогіка, методика та історія фізичного виховання, сокольська та шведська гімнастика, легка атлетика, ігри.

Кременчуцькі викладачі фізичної культури відвідували заняття в Києві, підвищуючи свою кваліфікацію та отримуючи нові знання.

Товариством «Сокіл» організовувалися Всесокольські (Всеслов'янські) зльоти, на яких відбувалося обговорення проблеми слов'янства та ставилися завдання демонстрації світовій громадськості національних, культурних, освітніх, соціально-економічних, фізкультурно-спортивних досягнень.

На першому злеті голів сокольських підрозділів у 1909 р. Україну представляли керівники найвпливовіших громад місцевих «Соколів» Полтавщини.

В 1912 р. в Празі 8 полтавців брали участь у VI Всесокольському зльоті, який був підсумковим у 50-річній діяльності сокольства, проведеним напередодні Першої світової війни та у часи найбільшого піднесення слов'янського руху в світі.

У 1915 р. сокольські організації були залучені до державної ініціативи з «мобілізації спорту» і розгорнули активну діяльність з військово-патріотичного виховання населення та брали безпосередню участь у бойових діях на фронті.

Згодом сокольський рух в СРСР був проголошений буржуазно-спрямованою організацією, ідеологічним ворогом пролетаріату, і у 1923 р. на теренах СРСР він забороняється.

Гімнастика, одна з основ спортивного руху, в нашому місті досить швидко набула неабиякої популярності як засіб зміцнення нації і фізичного розвитку молоді. Вже на початку 1910-х років вона була у переліку предметів усіх навчальних закладів Кременчука.

Так, у Кременчуцькій жіночій гімназії з 1 вересня 1899 р. Мініна Марія Миколаївна викладала для дівчат танці та гімнастику, в Олександрівському реальному училищі 1 вересня 1911 р. вчителем гімнастики був призначений штабс-капітан 35 піхотного Брянського полку Микола Іванович Яшніченко, який закінчив Олександрівське військове училище на 1 розряд (на службі перебував з 6.08.1901, в чині – з 10.10.1908, мав орден святого Станіслава III ступеня).

В Кременчуцькій жіночій гімназії Є.В.Баберіної з 1 жовтня 1911 р. гімнастику викладав Костянтин Микитович Нетлюх, він же Нетлев – вчитель початкових класів.

У 2-му четверокласному міському училищі з 20 вересня 1912 р. виконуючим обов'язки вчителя гімнастики був Петро Павлович Процюк, який перебував на службі з 20.11.1906. На 1915 р. в чоловічому 1-му вищому початковому училищі гімнастика викладалася Миколою Хомичем Печеріним.

На початку 1913 року на засіданні піклувальної ради комерційного училища обговорювалася доповідь директора училища В. М. Гуссова про необхідність збільшити кількість уроків гімнастики з 8 до 16 годин на тиждень, задля фізичного розвитку учнів. Рада асигнувала для цієї мети аж 400 руб.

Найбільшого розвитку гімнастика та інші види спорту набули у військових організаціях, де і проводилися спортивні змагання. Так, у 1913 р. в місцевій пресі неодноразово зазначалося про спортивні досягнення наших офіцерів.

Офіцери-гімнасти направлялися до шкіл та інших навчальних закладів, де поширювали спортивний рух серед молоді. Наприклад, у 1913 р. інспектор народних шкіл Явойський повідомляв міську управу про те, що викладачем гімнастики в 1-му міському народному училищі був призначений унтер-офіцер Д. Карташкін.

Не зупиняючись лише на розвитку одного з напрямків спортивного руху, при навчальних закладах міста створювалися так звані спортивні товариства.

Так, при Кременчуцькому реальному училищі 3 листопада 1912 р. відбулося відкриття «Нового общества любителейського спорта» за сприяння директора училища. Засновниками та почесними членами товариства були Георгій Митрофанович

Затворницький і Микола Йосипович Фененко. Цю подію було висвітлено в місцевій газеті «Приднепровський голос».

Георгій Митрофанович Затворницький – директор місцевого реального училища, статський радник, з духовного звання, народився у 1869 р. в м. Ніжин. Закінчив Ніжинську гімназію та історико-філологічний інститут князя Безбородко.

На службі та відомстві з 9 серпня 1892 р., в чині перебував з 9 серпня 1904 р. Був викладачем в м. Благовіщенську, Умані, виконував обов'язки інспектора в Полтаві і понад 3 роки з 25 сепня 1909 р. був директором Кременчуцького Олександрівського реального училища, викладав 6 уроків: 4 російської мови і 2 історії. Був представником педагогічної ради в Кременчуцькій жіночій гімназії. Він мав всі ордени до Анни II ступеня включно, який отримав 1 січня 1910 року. Він був одним з керівників спортивного товариства до 13 березня 1913 року, коли вранці на 44 році життя раптово помер.

Інший організатор товариства Микола Йосипович Фененко – вчитель фізики та природничих наук в Олександрівському реальному училищі. Закінчив окружні курси фізико-математичного факультету Московського університету 1 ступеня. На службі та на посаді перебував з 1 серпня 1908 року, нагород не мав, викладав 21 урок та був класним наставником. Після смерті товариша затвердив спортивну організацію як учнівське товариство «Спорт», яким керував до 1913 р.

В жовтні зазначеного року внаслідок обрання його дільничним мировим суддею та губернським гласним Чернігівського земства, залишає обійману посаду.

Поряд з гімнастикою серед учнів навчальних закладів для дорослого населення в місті був заснований купецько-чиновницький *яхт-клуб*, який користувався популярністю серед заможних міщан. Також у Кременчуці почали зароджуватися й інші види спорту.

Станом на 1913 рік спортивних організацій було створено досить багато, тому міністерство внутрішніх справ постановило Полтавському губернатору повідомити про всі організації, які мають спортивні задачі, а також про фізичний розвиток в навчальних закладах Полтавської губернії.

Наприкінці XIX – на початку XX ст.ст. однією з масових спортивних організацій була Маккабі – міжнародна *єврейська спортивна організація*, названа на честь історичного героя єврейського народу Ієхуди Маккавія, метою якої було зміцнення фізичного здоров'я. Групи єврейської молоді почали створювати гімнастичні клуби. Заснований в 1908 р. в Англії генералом Бадем-Поуелем скаутизм досить швидко поширився і станом на 1929 рік мав відділи в 45 країнах світу, нараховуючи до 2 мільйонів прихильників.

В «Протоколі наради в ЦК КСМУ (Центральний комітет Комуністичної Спілки молоді) про припинення діяльності молодіжної спортивної організації «Маккабі» в Україні» від 5 січня 1923 року було запроцьоговано виступ представника ДПУ (Державне політичне управління) Гендлера з інформацією про становище організацій маккабістів та їх діяльності в Україні.

Архіви ДПУ свідчать: 1 квітня 1918 року в Кременчуці була організована *Єврейська дитячо-юнацька організація скаутів Цофіт*, яка була в своїй діяльності тісно пов'язана з «Маккабі» (*Скаути - від англ. Skout - «розвідник» - члени позашкільної організації*). Легіон складався з дружини Шомер (з іврити «страж») - старша скаутська група після 15 років, 2 загони, дружини скаутів (5 загонів) і Зеєвонім (з іврити «вовченята») – молодша скаутська група 8–11 років, 5 загонів. Всього організація нараховувала 850 чоловік.

З 1918 р. при дружині скаутів був організований ще один 6-й загін з Крюківського відділення. При дружині була так звана «школа отделенных», школа патрульних, в

загонах проходила здача на розряди за новими програмами. Начальником легіону був Гохман. Пізніше була організована спеціалізована школа. Курс школи – 4-місячний, з викладанням наступних предметів: скаутинг, піонерство, санітарія, анатомія, фізіологія, фізичне виховання і т. ін.

При загоні було дві команди: *гандбольна і футбольна*. Під час проведення свят: «День голодної дитини» і «День білої квітки» проводилися гімнастичні виступи - було задіяно близько 100 чоловік у вільних рухах.

З остаточним встановленням радянської влади до середини 1920-х років діяльність «Маккабі» була повністю припинена. У 1923 році було проведено 85 обшуків в обласній організації, заарештовано 30 осіб, після чого за постановами від 15 червня 1923 року окружне ДПУ ліквідувало кременчуцьке й інші відділення.

У 1918 р. губком партії виніс рішення, на противагу спортивним організаціям сіоністів і українських націоналістів, розвинути пролетарський спорт. Ця робота була доручена Бердичівській Сими Яківні. Вона працювала серед учнівської та фабричної молоді і організовувала спортивні групи. Спочатку було набрано 12 дівчат і 12 хлопчиків. Для роботи цих груп було виділено клуб в будинку Сандомирського. Інструктором від скаутів були Коплан і Моюков. Клуб не опалювався, але це не відбило бажання займатися. За свої гроші організація придбала собі костюми. Займаючись спортом, вони готувалися до виступів, влаштовували платні і безкоштовні вечори, виступали на користь голодуючих Поволжя. Їх виступи справляли велике враження.

Незабаром до спортивної організації почала вступати молодь, і пролетарський спорт став масовим, а сама організація перетворилася на спортивний клуб. Для керівництва цим клубом було обрано правління у складі декількох чоловік: Павдолюбов – голова, Бабич – заступник голови, члени правління - Бердичівська, Резенберг, Коплан. Було виділено нове приміщення під клуб – колишню синагогу Рахмана. Вони обладнали клуб спортивним інвентарем, а членів правління клубом нагородили значками і грамотами.

Значним етапом у розвитку спорту всієї України було проведення Першої Російської олімпіади. Відомий письменник, київський лікар, пропагандист спорту, теоретик та перший володар офіційного диплома «Тренер з важкої атлетики» О.К.Анохін разом з членами гуртка «Спорт» братами Олександром та Карлом Вешке подали Російському олімпійському комітету офіційну заявку на проведення в серпні 1913 р. під час Всеросійської виставки в Києві Російської олімпіади. Навесні цього ж року був створений *Київський олімпійський комітет* під керівництвом Олександра Костянтиновича Анохіна - викладача «фізичних вправ» у Фребелівському педагогічному інституті. Для проведення цієї Олімпіади в 1912 році в Києві був побудований стадіон на так званому «Спортивному полі», в тупику Дикої вулиці (зараз вул. Студентська). До речі, крім нього, в Україні не було жодної капітальної спортивної споруди.

Але незабаром всі міста України, в тому числі і Кременчук, були втягнені в події Першої світової війни, а потім і перевороту 1917 року.

25 березня 1918 року Кременчук захопили німецькі війська. Були досить важкі умови для життя, багато сімей голодували. Лише після 20 грудня 1919 року в місто прийшов спокій.

Після деякого спаду, спричиненого подіями першої світової війни та революції, з новою силою почали відроджуватися фізична культура і спорт. Необхідно було відбудовувати народне господарство. Поступово налагоджується спортивне життя. Відновлюють свою діяльність різноманітні спортивні гуртки і секції, створюються нові.

Обговорення

Результати архівних пошуків та досліджень, представлені в роботі, дозволяють характеризувати витоки і становлення видів спорту в Кременчуці, як *прогресивне, але типове для того часу явище*. Аргументація: період започаткування фізкультури та спорту на Кременчуччині характеризується поширенням серед молоді, і локалізується на базі навчальних закладів XIX ст., що є типовим для європейських країн того часу, і відмічається в роботах *інших пошуковців*: А. Цьося, Н. Пангелової, О. Вацеби.

Акцент на фізичному розвитку учнів шкіл і студентів закладів освіти був, однозначно, прогресивним і обґрунтований гігієністами, педагогами і інструкторами-наставниками з фізичної підготовки. Аргументація: наявність 4 – 8 годин гімнастики на тиждень і збільшення її обсягу до 12 – 16 годин на тиждень, однозначно, розширяло функціональні можливості організму, сприяло зміцненню і оздоровленню дітей. Створення в Кременчуці *Товариства сприяння фізичному вихованню дітей*, до якого входило до 90 осіб, дозволило фінансувати цей захід і свідчило про масштабний підхід до реформації освіти і мало риси європейських освітніх реформ. Таким чином, на початку XX ст. реорганізація системи освіти в державі стає нагальною потребою, у межах якої фізичне виховання молоді посідало одне з найголовніших місць. *Інші автори* [5, 9, 11] фіксували такий підхід до фізичного виховання молоді у Швеції, Німеччині.

Порівняння з іншими дослідженнями. Після проведення дослідження та його аналізу, ми солідарні із *думкою інших авторів* щодо того, що цей підхід був багатовекторним і орієнтований на: тілесне виховання, видовищність і підготовку кадрів для армії [2, 13, 12, 10]. Аргументація: найбільшого розвитку гімнастика та інші види спорту набули у військових організаціях, де і проводилися спортивні змагання.

Установлено, що, попри популярність, спорт не був загальнодоступним явищем, так, на початку XX ст. в місті був заснований купецько-чиновницький яхт-клуб, який користувався популярністю серед заможних міщан. Таким чином, можна говорити, про класові розбіжності, типові для того часу, що засвідчено й іншими авторами [

Наукова новизна. у статті вперше описано започаткування гімнастичних систем у закладах освіти міста Кременчука; розкрито імена тих, хто займався цією проблемою в XIX та на початку XX ст. в Кременчуці; доповнено вже наявну в історичних джерелах інформацію про поширення, а пізніше – заборону «сокільського руху» в Кременчуці; доповнено інформацію про особливості появи окремих видів спорту в Кременчуці в XIX столітті.

Практичне значення. Наші дослідження певною мірою розв'язують не вирішені завдання краєзнавства та історії свого краю і є необхідними задля формування національної самосвідомості, патріотизму та поваги до історії та традицій свого міста. Рекомендуємо результати наших досліджень до практичного використання у просвітницькій роботі вчителів та викладачів історії, краєзнавців та інших зацікавлених осіб. Зокрема, ми використовуємо матеріали роботи в лекцій діяльності з освітнього компонента: «Історія фізичної культури».

Висновки

1. Фізична культура і спорт, як соціальні явища, започатковані на території України у XIX столітті. Місцем народження видів спорту в Кременчуці, як і в інших містах та країнах, були заклади освіти. Футбол, гімнастика, велоспорт, боротьба та інші види були започатковані в училищах та школах міста, починаючи із середини XIX ст.
2. Архіви ДПУ свідчать: 1 квітня 1918 року в Кременчуці була організована Єврейська дитячо-юнацька організація скаутів Цофіт, яка орієнтувалась на скаутський рух.

3. У 1909–1915 р.р. в Кременчуці, як і по всій імперії, набуває популярності практика організації сокольських гімнастичних виступів на стадіонах та площах під прихильництвом імператора Миколи II. Сокольський гімнастичний рух у Кременчуці перетворився на громадську організацію, до якої долучалися різні за віком, статтю, соціальним станом верстви населення. Метою сокольських організацій було виховувати в українській нації почуття честі шляхом поширення фізичної культури, витривалості, рухливості, дисципліни. Мета сокольського руху і на сьогодні має ці ідеї в основі своєї діяльності.

4. Керівниками фізичного виховання в навчальних закладах були переважно – офіцери, що вкотре засвідчує військову спрямованість .

Загальний висновок до роботи: розвиток фізичної культури і видів спорту в Кременчуці в період середини XIX – початку XX століття.

Напрямки подальших досліджень. Історія кременчуцьких «пластунів», організації, яка була заборонена тодішньою владою, наразі відновлена в незалежній Україні і в Кременчуці і, на нашу думку, потребує докладного вивчення задля поширення та виховної місії молодого покоління, збереження української автентичності.

Список використаних джерел

1. Вацеба О.М. Нариси з історії західно-українського спортивного руху. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. 232 с. https://library.kpi.kharkov.ua/files/new_postupleniya/bacoks.pdf
2. Вербицький В. А. Історія фізичної культури та спорту в Україні : [навчальний посібник] / В. А. Вербицький, І. Г. Бондаренко. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 340 с. <https://www.google.com/search?q>
3. Гальченко О. М. Розвиток фізичної культури та спорту в українському селі в 1920-ті роки (на прикладі Донбасу). Код доступу: <https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2011-01/11ganfed.pdf>
4. Іваній І. В. Історія фізкультурно-спортивного руху: навчальний посібник для спеціальності 014 Середня освіта (Фізична культура). Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2023. 141 с. <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi76/0056502.pdf>
5. Історія фізичної культури : навчально-методичний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Середня освіта» освітньо-професійної програми «Середня освіта (Фізична культура)» / уклад.: В. О. Тищенко, Ф. Ф. Товстоп'ятко, С. Б. Парій. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2024. 112 с. <https://www.google.com/search>
6. Кошева, Л. В. Історія фізичної культури : курс лекцій для студентів спеціальності 017 – Фізична культура і спорт / Л. В. Кошева. Краматорськ : ДДМА, 2021. 216 с. <https://www.google.com/search>
7. Пангелова Н. Є. Історія фізичної культури : [навч. посібник] / Наталія Євгенівна Пангелова. Київ, 2007. С. 233–247.
8. Приступа Є.Н. Народна фізична культура українців. Львів, 1995. 254 с.
9. Приступа Є.Н., Пилат В. С. Традиції української національної фізичної культури. Львів: Троян, 1991. 104 с. <https://www.google.com/search?q>
10. Степанюк С. Становлення і розвиток фізичної культури і спорту на півдні України / С. Степанюк // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. Львів: ЛДІФК, 2000. Вип. 1. С. 83–87. <https://repository.ldufk.edu.ua/items/fda55de4-dd03-45ce-a9c6-548c656e42af>

11. Солопчук М. С. Історія фізичної культури і спорту : [навчальний посібник]. Кам'янець-Подільський : «Абетка-НОВА», 2001. С. 194-219.
12. Філь С. М. Історія фізичної культури: [навчальний посібник] / С. М. Філь, О. М. Худолій, Г. В. Малка ; за ред. проф. С. М. Філя. Харків : «ОВС», 2003. С. 128–154 с.
13. Ширай В.А . Наукова довідка «Історія розвитку хокею в Кременчуці». 2016. Архів Кременчуцького краєзнавчого музею (далі КрКМ).Ф.2. Оп. 2. Спр. 19 <https://www.google.com/search?q=12>
14. Ширай В. А. Кременчук спортивний. Державний архів Полтавської області Ф.Р-8307. Оп.1.Спр.73.
15. Ширай В. А. Кременчук спортивний. Державний архів Полтавської області. ДАПО. Ф.Р-8307. Оп.1.Спр.265.
16. Ширай В., Лошицька Т., Хоменко І. Аналіз особливостей становлення фізичної культури і спорту в Кременчуці на прикладі історії хокею з м'ячем – бенді. *Академічні візії*. 2025. Вип.50. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/2662>.

References

1. Vatsaba O.M. Essays on the history of the Western Ukrainian sports movement. Ivano-Frankivsk: Lilya-NV, 1997. 232 p. https://library.kpi.kharkov.ua/files/new_postupleniya/bacoks.pdf
2. Verbytskyi V. A. History of physical culture and sports in Ukraine: [textbook] / V. A. Verbytskyi, I. G. Bondarenko. Mykolaiv: Petro Mohyla ChDU, 2014. 340 p. <https://www.google.com/search>
3. Galchenko O. M. Development of physical culture and sports in the Ukrainian village in the 1920s (on the example of Donbass). Access code: <https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2011-01/11ganfed.pdf>
4. Ivaniy I. V. History of physical education and sports movement: a textbook for the specialty 014 Secondary education (Physical culture). Sumy: SumSPU named after A.S. Makarenko, 2023. 141 p. <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi76/0056502.pdf>
5. History of physical culture: a teaching and methodological manual for applicants for a bachelor's degree in the specialty "Secondary education" of the educational and professional program "Secondary education (Physical culture)" / compiled by V. O. Tyshchenko, F. F. Tovstopyatko, S. B. Parii. Zaporizhzhia: Zaporizhzhia National University, 2024. 112 p. <https://www.google.com/search>
6. Kosheva, L. V. History of physical culture: a course of lectures for students of the specialty 017 - Physical culture and sports / L. V. Kosheva. Kramatorsk: DSMA, 2021. 216 p. <https://www.google.com/search>
7. Pang'elova N. E. History of physical culture: [teaching manual] / Nataliya Evgenivna Pang'elova. Kyiv, 2007. P. 233–247.
8. Prystupa E.N. National Physical Culture of Ukrainians. Lviv, 1995. 254 p.
9. Prystupa E.N., Pilat V. S. Traditions of Ukrainian National Physical Culture. Lviv: Troyan, 1991. 104 p. <https://www.google.com/search>
10. Stepaniuk S. Formation and development of physical culture and sports in southern Ukraine / S. Stepaniuk // Young sports science Ukraine: [collected scientific works]. Lviv: LDIFK, 2000. Issue 1. P. 83–87. <https://repository.ldufk.edu.ua/items/fda55de4-dd03-45ce-a9c6-548c656e42af>

11. Solopchuk M. S. History of physical culture and sports: [textbook]. Kamianets-Podilskyi: "Abetka-NOVA", 2001. P. 194-219.
12. Fil S. M. History of physical culture: [textbook] / S. M. Fil, O. M. Khudoly, G. V. Malka ; edited by prof. S. M. Fil. Kharkiv: "OVS", 2003. P. 128–154 p.
13. Shirai V.A. Scientific reference "History of the development of hockey in Kremenchuk". 2016. Archives of the Kremenchuk Museum of Local Lore (hereinafter KrKM).F.2. Op. 2. Ref. 19 <https://www.google.com/search>
14. Shirai V. A. Kremenchuk sports. State archive of Poltava region F.R-8307. Op.1.Spr.73.
15. Shirai V. A. Kremenchuk sports. State archive of Poltava region. DAPO. F.R-8307. Op.1.Spr.265.
16. Shirai V., Loshitska T., Khomenko I. Analysis of the features of the formation of physical culture and sports in Kremenchuk using the example of the history of ball hockey - bandy. Academic Visions. 2025. Issue 50. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/2662>